

Publicatie van het CSLK, met toestemming van de auteur.

www.cslk.nl

De factor arbeid in de Katholieke Sociale Leer

Fundament

De grondslag van de sociale leer van de Kerk is feitelijk gelegd met de encycliek *Rerum Novarum* (RN) van Leo XIII in 1891. De encycliek *Rerum Novarum* ('over de nieuwe dingen'), was een felle reactie op de schrijnende toestand onder de arbeiders die voor weinig loon veelal lange dagen zware fysieke arbeid verrichtten in vaak erbarmelijke omstandigheden en dit zonder vrijwel enige vorm van arbeidsrechten. De baanbrekende encycliek *Rerum Novarum* brak een lans voor de rechten van de arbeiders door hier voor concrete kaders te omschrijven. Leo XIII schetste de arbeidsrechtelijke kaders vanuit de christelijke moraal met als kernbegrip 'solidariteit' en 'het gemeenschappelijk welzijn'. De sociale encycliek van Leo XIII behandelde het arbeidersvraagstuk op een organische wijze en bezag daarin de gehele mens die enerzijds door zijn arbeid in zijn levensonderhoud en dat van zijn gezin voorziet en anderzijds in de activiteiten van zijn arbeid zich zelf verwerkelijkt (vgl. Ps. 128, vers 2).

Vaticaanum II heeft de vruchten van de twee aan haar zittingsperiode voorafgaande sociale encyclieken *Rerum Novarum* van paus Leo XIII uit 1891 en *Quadragesimo Anno* (QA) van paus Pius XI uit 1931 vooral in het concilie document *Gaudium et spes* (GS) verwerkt. Zo is deel 2, hoofdstuk 3 van *Gaudium et spes* geheel gewijd aan het sociaal-economische leven en doet een oproep om "de waardigheid van de menselijke persoon, zijn roeping in haar geheel en het welzijn van heel de samenleving te respecteren en te bevorderen", immers "de mens is bouwster, middelpunt en doel van het gehele sociaal-economische leven" (GS 63). Het concilie document gaat in op de wezenlijke taak van de Kerk voor de gehele gemeenschap van mensen. De Kerk gaat het daarbij om "het geluk van de menselijke persoon en om de opbouw van de menselijke samenleving; de mens, in zijn integrale eenheid, met lichaam en ziel, met gevoel en bewustzijn, met verstand en wil" (GS 3). *Gaudium et spes* doet dat vooral door de waardigheid van de mens te benadrukken in de geest van het Evangelie.

Kernbegrippen

De katholieke sociale leer vindt zijn grondslag in de opleving van het thomistische denken van Thomas van Aquino, priester en kerkleraar (1225-1274). De neo-thomistische visie op de mens, de gemeenschap en de onderlinge verhoudingen bood het fundament van de katholieke sociale leer met haar drie kernbegrippen 'personaliteit', 'solidariteit' en 'subsidiariteit'. Aan de basis van de kernbegrippen staat het bijbelse mensbeeld dat naar voren komt in het eerste hoofdstuk van het boek

Genesis. Genesis 1, 27 stelt dat de mens beeld en gelijkenis is van God ('imago Dei') en het hoogtepunt is van Zijn schepping (vgl. GS 12). De kernleer uit de Heilige Schrift dat de mens geschapen is naar het beeld van God en aangesteld is over de aarde en al wat zij bevat, deze schepping met respect te gebruiken en zo doende God te verheerlijken. De mens is niet alléén geschapen, maar maakt deel uit van een gemeenschap van personen. Deze socialisatie van de mens geeft hem de noodzakelijke ontplooiingsmogelijkheden om aan zijn roeping te voldoen. De kerk heeft de kernbegrippen verder uitgewerkt voor haar sociale leer (¹). Zij vormen de elementaire bouwstenen die de sociale leer van de kerk hanteert bij het nadenken over een juiste en samenhangende inrichting van de samenleving in overeenstemming met Gods bedoeling met de mens en de menselijke gemeenschap. De sociale leer wijst er op dat deze kernbegrippen in onderlinge samenhang gezien moet worden en op systematische wijze gehanteerd moeten worden.

Het begrip 'personaliteit' (vgl. Compendium 105-108) beziet de mens in zijn concrete situatie en wordt daarin betrokken op de mens als beeld en zijn gelijkenis met God (vgl. Compendium 108). God heeft hem een onvergelykbare en een onvervreembare waardigheid gegeven (vgl. GS 22, vgl. Compendium 105). Die waardigheid uit zich in de vrijheid die God de mens uit Zijn liefde heeft geschonken. De waardigheid van de mens is dan ook onaantastbaar (vgl. Compendium 107, vgl. MM 1). God doet een beroep aan de mens om zich open te stellen voor Zijn Liefde, om het goede te doen zoals God dat in Zijn Schepping bedoeld heeft en om Zijn Schepping geen kwaad te doen. De kerk leert dat de menselijke vrijheid wezenlijk voor de mens is, een fundamenteel recht en onvervreembaar. De mens is subject, het fundament en het doel van het sociale leven en elke uitdrukkingvorm van de samenleving moet dan ook gericht zijn op de menselijke persoon (vgl. Compendium 106).

'Solidariteit' (vgl. Compendium 192-196) is een gegeven natuurlijke wederkerigheid met de naaste, met de samenleving (vgl. KKK 1939). Het betreft enerzijds de opstelling ten opzichte van de ander. Anderzijds betreft het het op elkaar aangewezen zijn. In zijn onderlinge relaties komen de talenten van de individuele mens tot volle ontplooiing en kan hij zichzelf zijn naar het beeld van God. Een ontplooiing die gebaseerd moet zijn op de dienstbaarheid aan elkaar, in het huwelijk, in het gezin, in de arbeid, in het bedrijf, in de wetenschap, in de maatschappij op plaatselijk-, landelijk- en wereldniveau (²). Het algemeen welzijn van de betreffende (deel)gemeenschap staat voorop en is, gezien de toenemende afhankelijkheid, van grote betekenis (vgl. Compendium 192). Dit algemeen welzijn wordt in de sociale leer aangeduid met het begrip 'bonum commune' en betreft het dienen door die gemeenschap van haar algemene belang. De sociale leer stelt dat onderlinge afhankelijkheid en solidariteit hand in hand moeten gaan (vgl. Compendium 193, vgl. KKK 1941). Solidariteit is immers een deugd (vgl. Compendium 193) en houdt in dat de mensen onderling solidair zijn en samen werken, ten einde de waardigheid van de mens te garanderen, de gerechtigheid te verkrijgen en niet alleen het eigen

¹ Vgl. *Justitiae et Pax, Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*, LICAP, Brussel, 2008.

² Vgl. "Ik ben zeker dat God de edelmoedige inspanningen zal zegenen van hen die, in een geest van dienstbaarheid, aan een gezamenlijk Europees huis bouwen waarin iedere culturele, sociale en politieke bijdrage wordt ingezet voor het algemeen goed", BENEDICTUS XVI, *Toespraak* b.g.v. 50 jaar Verdrag van Rome (COMECE congres), 24 maart 2007.

levensgeluk en materiële belang na te streven ten koste van anderen (vgl. SRS 36). Op een ieder wordt daar toe een beroep gedaan om zich in te zetten voor "het algemeen welzijn van allen en van ieder, omdat wij werkelijk allen verantwoordelijk zijn voor allen" (SRS 38, vgl. Lc 22, 25-27).

'Subsidiariteit' (vgl. Compendium 185-188) vloeit voort uit de waardigheid van de mens (vgl. KKK 1883) en betreft het principe dat de mens voor zijn bestaan allereerst zelf zijn verantwoordelijkheid draagt en daar waar dat (deels) onmogelijk is, mag rekenen op aanvullende voorzieningen en stimulans van de daar toe geëigende overheden zonder hem daarbij echter van uit te sluiten. Dit principe geldt ook voor de afzonderlijke gemeenschappen waar genoemde mens deel van uitmaakt en die voor hem van wezenlijk belang zijn voor zijn bestaan. De Staat is verplicht om dienstbaar te zijn aan haar burgers en zijn gemeenschappen en deze ruimte voor vrijheid te bieden en te garanderen opdat persoonlijke ontplooiing mogelijk is. Anderzijds behoort de Staat zich terug te trekken als de belangen van de mens, in casu de burger en zijn gemeenschappen, zelf zorgend kunnen zijn zonder dat daar mee het algemeen belang in gevaar komt. De individualiteit van de mens in zijn afhankelijkheid van anderen wordt op deze wijze beschermd. De persoonlijke vrijheid wordt een vrijheid in een zekere gebondenheid en is, voor zover dus nodig voor het algemene belang, ingekaderd in maatschappelijke structuren.

De factor arbeid

Rerum Novarum geeft als eerste in de reeks sociale encyclieken de contouren weer van een sociale katholieke leer. Maar het is geen systeem, veeleer geeft het antwoorden op concrete situaties. Zo brak het een lans voor de waardigheid van de arbeider, pleitte voor de rechten van die arbeiders en voor de solidariteit onder hun geledingen. Naast kritiek op het heersende liberalisme en het opkomende socialisme, wees de paus op de verantwoordelijkheid van de katholieken. Latere sociale encyclieken volgden en gaven nieuwe- en actuele ontwikkelingen een plaats binnen de sociale katholieke leer waar Rerum Novarum het grote fundament voor heeft gelegd. De tweede sociale encycliek Quadragesimo Anno verzette zich tegen de dictatuur van de markt maar stelde zich ook meer dan kritisch op tegen de planeconomie die het communisme voorstond. Steun door de overheid werd niet afgewezen, maar alleen als diezelfde overheid daarbij de vrijheid van handelen waarborgt. Mater et Magistra (MM, 1961) van Johannes XXIII plaatste de menselijke waardigheid als het meest fundamentele beginsel van de sociale leer. De encycliek benadrukte vervolgens vanuit de menselijke persoon, de relatie tot de gemeenschap en de overheid zowel op micro- als op macro niveau als voorwaarde voor het welzijn van allen (vgl. MM 65).

Populorum Progressio (PP, 1967) van paus Paulus VI legde nog meer de nadruk op de ontwikkeling van de mens en verzette zich tegen de eenzijdige nadruk op economische doelstellingen die het liberaal kapitalisme voorstond (vgl. PP 26). De encycliek bevat een systematische uitwerking van de solidaire ontwikkeling van de mensheid vanuit de drie centrale begrippen 'solidariteit', 'rechtvaardigheid' en 'naastenliefde'. De encycliek bracht daarmee het traditionele charitatieve handelen op het niveau van rechtvaardigheid (vgl. PP 5.81). Paulus VI onderstreepte nog eens

het belang om in alle problemen rond de ontwikkeling van mens en maatschappij de waardigheid van de mens te betrekken.

Paus Johannes Paulus II schreef met zijn encycliek *Sollicitudo Rei Socialis* (SRS, 1987) een actueel vervolg hierop en weet de gebreken van een rechtvaardige samenleving aan de “zondige structuren” (vgl. SRS 36-37). Deze visie en aanduiding werd al om als een doorbraak ervaren. Er werd mee bedoeld dat de gevolgen van iedere zonde de samenleving aantast en voeding geeft aan ongerechtigheid. Deze zondige structuren zijn dus geworteld in de persoonlijke zonde en zijn daarom steeds verbonden met concrete daden van personen die ze begaan. Door consolidatie zijn ze moeilijk te verwijderen en worden zij krachtiger, verbreiden zij zich en worden zij op hun beurt bronnen van andere zonden en bepalen het gedrag van de mensen (vgl. KKK 1869). Uitgaand van een juiste levenshouding van iedere mens, pleitte deze in Polen geboren paus voor een wereldwijde solidariteit. Hiervoor was al aandacht gevraagd in zijn eerdere sociale encycliek *Laborem Exercens* (LE, 1981), die over de menselijke arbeid ging en diens voorkeurspositie, als subject van de arbeid, ten opzichte van het kapitaal (vgl. LE 6).

De waardigheid van de mens

Honderd jaar na *Rerum Novarum* en twee jaar na het ineensstorten van het communisme werd met de encycliek *Centesimus Annus* de waardigheid (vgl. CL 38) van de mens in de arbeid als maatgevend gesteld. De paus betrok dit met name op een samenleving die of wel volledig gebaseerd is op het socialisme dan wel het liberalisme als enigst vertrekpunt heeft. In beide systemen is er namelijk sprake van een ondergeschikte rol van het individu als naaste van de mens. Zo voorzag paus Leo XIII al dat het collectivistische karakter van het socialisme de onderdrukking van de mens in zijn privé-bezit en zelfontplooiing veroorzaakt (vgl. RN 19.30). Paus Johannes Paulus II toonde in zijn analyse van het extreme kapitalisme de ondergeschikte plaats van de mens aan in een louter op economische overwegingen gedreven maatschappij (vgl. KKK 2424, vgl. CA 19). Arbeid moet echter in haar wezen enkel beschouwd worden als een activiteit die primair gericht is op de zelfontplooiing van de mens tot vruchtbaarheid van hem zelf én de gehele mensheid (vgl. CA 11). Met de term zelfontplooiing (vgl. CA 55) verwees Johannes Paulus II nog eens naar de ultieme zingeving van de mens die zijn oorsprong vindt in de Openbaring, de menswording van Christus (vgl. RH 8, vgl. KKK 2419). Daarmee plaatste deze paus de sociale leer van de Kerk op een theologisch niveau ³, vgl. SRS 41, vgl. *Compendium* 72-75).

De encycliek *Caritas in veritate* (CV, 2009) sluit aan bij de encycliek *Populorum Progressio* en richt zich op de rechtvaardige en integrale ontwikkeling van alle volken. De toestand van de wereldeconomie, mede in het licht van de actuele kredietcrisis, en haar sociale effecten op iedere mens, worden vanuit de sociale leer van de kerk nader beschouwd. De paus constateert enerzijds vooruitgang maar anderzijds ook het voortbestaan van hardnekkige problemen en het ontstaan van nieuwe problemen die de ongelijkheid tussen de volken en de mensen laat voort bestaan dan wel verder doet verslechteren (vgl. KKK 2424 en vgl. KKK 2437). Deze

³ Vgl. J. VERSTRAETEN, *De betekenis van solidariteit en subsidiariteit in kerkelijke documenten*, KU Leuven, Ethische perspectieven nr. 8, 1998.

worden door het leergezag in essentie geweten aan de mens die zich afkeert van het Gods heilsplan (vgl. Rom. 7, 18-19). De paus doet dan ook een oproep voor een “herontdekking van de fundamentele waarden” (CV 21).

Daarbij gaat de encycliek verder dan haar voorgangers. Daar waar deze eerder extreme vormen van het socialisme dan wel het kapitalisme veroordeelden, wordt nu explicieter en fundamenteeler de basis voor een gezonde en rechtvaardige economie gerelateerd aan “het ethische fundament van verantwoordelijkheid tegenover God en de mens als schepsel van God” (CV 18, vgl. KKK 2425). Sociale principes moeten van toepassing zijn op elk economisch handelen en voor welke marktopvatting dan ook (vgl. CV 32.35.46). Alleen dan is er sprake van wederzijds vertrouwen en van een wezenlijke bijdrage aan een rechtvaardige samenleving. Caritas in veritate wijst andermaal als haar voorgangers op de primaire positie van de mens in de economie ten opzichte van het kapitaal (vgl. GS 63, vgl. Compendium 276-277, vgl. CV 25). Winst mag nooit de eerste of leidende overweging zijn in het economische verkeer. De economie is dienstbaar aan de mens en niet andersom.

De paus stelt verder dat globalisatie in wezen niet verkeerd is. Zo biedt globalisering volgens hem en zijn voorgangers noodzakelijke economische kansen die juist de opkomende economieën tot voordeel kunnen zijn (vgl. Compendium 321). Anderzijds wijst de paus op mogelijke eenzijdige benaderingen die zowel de oude- als de nieuwe economieën kunnen schaden (vgl. KKK 2439). Reden te meer om op de vereiste sociale randvoorwaarden te wijzen (vgl. Compendium 310 en 314, vgl. CV 33.42). De paus hanteert daarbij het begrip van “logica van het geven” dat zorg draagt voor evenwicht tussen alle betrokkenen door de zorg voor sociale gelijkheid in een dergelijke globaliserende economie. In alles moet gestreefd worden naar sociale cohesie die essentieel is voor de stabiliteit van een land en voor een duurzame mondiale co-existentie (vgl. CV 32.53). In dit verband wordt gewezen op de voorkeur om kapitaal te behouden op de plaats waar het tot stand kwam en daardoor de betrokkenen alle kansen geeft tot verdere ontwikkeling van haar economie en haar maatschappij (PP 24, CA 36, CV 40).

Arbeid, deelname aan de schepping

Arbeid wordt door het leergezag beschouwd als een deelname aan de schepping (vgl. Compendium 256, vgl. LE 25). In het bezit van zijn geestelijke vermogens is het de mens gegeven om deze aan te wenden om kennis op te doen en deze toe te passen voor de eigen ontwikkeling maar ook ten dienste van de medemens. Hierdoor neemt de mens deel aan de schepping die hem, samen met zijn medemens, geschonken is. In zijn leefregels legde abt Benedictus (480 - 547) al het eerder genoemde verband tussen de arbeid, de schepping en de leefgemeenschap (regel van Benedictus, proloog, vers 4; vgl. 2 Tess. 3, 6-10). Paus Johannes Paulus II onderkende de spiritualiteit van de arbeid. Enerzijds ervaart de mens in zijn arbeid zijn deelname aan de schepping, anderzijds ervaart hij door de arbeid de gebrokenheid van de wereld en een zekere deelname aan het verlossend werk van Christus (vgl. LE 27).

De evenwichtige en rechtvaardige uitoefening van de arbeid betreft een natuurlijke beoefening van de deugd van de ijver en de inzet voor het werk. Deze heeft een

gunstige invloed op de lichamelijke- en geestelijke dimensie van de persoon, op zijn of haar mens-zijn. Immers “de arbeid vormt een fundamentele dimensie van het leven van de mens op aarde” (LE 1, vgl. GS 12). De arbeid is ook een deel van de schepping en de mens is geschapen om er aan deel te nemen (vgl. Compendium 256). Het nemen van verantwoordelijkheid, het uitoefenen van vakmanschap, de liefde voor het vak, de bijdrage aan de samenleving en de naasten, dat alles beantwoordt aan de diepere zingeving van de mens (vgl. Compendium 287).

De arbeid is een activiteit die begint bij het menselijke subject en is gericht op een uiterlijk object, zo stelt *Laborem Exercens* (vgl. LE 4). Daarmee is de positie van de mens ook bepaald voor zijn van God verkregen heerschappij over de aarde (vgl. Gen. 2, 15). Het doel van die arbeid blijft dus steeds weer de mens zelf, ongeacht de aard van zijn arbeid (vgl. LE 6). In zijn arbeid verwezenlijkt de mens zich zelf, net zoals sport en kunst zich hier voor kunnen lenen. De zinvolle dienstbaarheid aan de opbouw van de samenleving is echter meer aan de orde dan een autonome opstelling van het individu ⁽⁴⁾.

De huidige westerse economische orde geeft een grote rol aan het private initiatief. De afgelopen decennia, in de opbouw na de 2e wereldoorlog, heeft dit zich bewezen als een positieve bijdrage aan de ontwikkeling van een welvarende samenleving. Naargelang plaats en cultuur is deze economische vorm ingebed in bepaalde structuren waarbij evenwicht wordt bereikt tussen de sociale partijen (kapitaal en arbeid) door overleg, consensus en controle. Nu de grenzen aan de groei zijn bereikt dan wel de economie minder goed draait, zien we echter een eenzijdige tendens (vgl. Compendium 279) om deze evenwichtsmechanismen sterk in te perken, ten einde meer vrijheid in het economisch handelen te krijgen zowel met betrekking tot kapitaal als de factor arbeid. De mens verliest zijn positie aan het kapitaal wat nog eens versterkt kan worden door het, onder druk van de concurrentie, inperken van juridische- en arbeidsrechtelijke kaders (vgl. Compendium 279). De vrijheid van het individu, zijn ontplooiing en zijn waardigheid worden ondergeschikt gemaakt aan de belangen van enkelen in plaats van de gemeenschap als geheel.

De mens staat centraal

De katholieke sociale leer adresseert het voorgaande en zij geeft waarborgen aan waarbij de waardige ontplooiing van de mens primair gesteld wordt en de door God bedoelde natuurlijke ordening in maatschappelijke structuren en regel- en wetgeving tot uiting komen. Dit geldt op alle vlakken van de maatschappij, zoals de inrichting van de democratie en haar grondregels, de gezondheidszorg, economie en arbeid, ethiek, gewetensvorming, burgerbescherming, rechtspraak, etc. In alles stelt het magisterium in zijn sociale leer de mens, als evenbeeld van God, ‘*imago Dei*’, centraal en zijn onaantastbare waardigheid als leidend criterium. De dienstbaarheid aan de mens in zijn ontplooiing is hierbij primair aan de orde en niet enkel de dienstbaarheid van de mens aan het stelsel. Om die reden krijgt de aandacht van de Kerk voor de arbeid van de mens, in zijn vele vormen, bijzondere aandacht. De arbeid is er voor de mens en niet andersom en alléén met deze benadering kan de

⁴ Vgl. E. NASS, *Sinn und Bedeutung der Arbeit*, Handbuch der Katholischen Soziallehre, Duncker, Berlin, 2008.

arbeid heilzaam zijn aan het welzijn van de mens en de gemeenschap van alle mensen.

Philip Weijers
Permanent diaken

Literatuur

LEO XIII, Encycliek <i>Rerum novarum</i> , 15 mei 1891	RN
PIUS XI, Encycliek <i>Quadragesimo anno</i> , 15 mei 1931	QA
JOHANNES XXIII, Encycliek <i>Mater et magistra</i> , 15 mei 1961	MM
2 ^e VAT. CONCILIE, Pastorale Constitutie, <i>Gaudium et spes</i> , 7 december 1965	GS
PAULUS VI, Encycliek <i>Populorum progressio</i> , 26 maart 1967	PP
JOHANNES PAULUS II, Encycliek <i>Redemptor hominis</i> , 4 maart 1979	RH
JOHANNES PAULUS II, Encycliek <i>Laborem exercens</i> , 14 september 1981	LE
JOHANNES PAULUS II, Encycliek <i>Sollicitudo rei socialis</i> , 30 december 1987	SRS
JOHANNES PAULUS II, Encycliek <i>Centesimus annus</i> , 1 mei 1991	CA
BENEDICTUS XVI, Encycliek <i>Caritas in veritate</i> , 29 juni 2009	CV
Justitiae et Pax, <i>Compendium van de Sociale Leer van de Kerk</i> , LICAP, april 2004	